

MIASTO
NOWY DWÓR MAZOWIECKI

„GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW”

KATALOG KART ADRESOWYCH

OPRACOWANIE: AGNIESZKA KARMAŃSKA-ŁUGOWSKA

I. PODSTAWA I PRZEDMIOT OPRACOWANIA

Podstawę prawną opracowania Gminnej Ewidencji Zabytków stanowią:

- Art. 22 ust. 4 i 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z dnia 17 września 2003 r. z późn. zm.) wg których wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
- art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 18 marca 2010 o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 75 poz. 474) nakłada na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w terminie 2 lat od dnia przekazania przez wojewódzkiego konserwatora zabytków wykazu zabytków (o którym mowa w art. 7 w/w ustawy), założenie gminnej ewidencji zabytków.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 165, poz. 987)

Podstawę formalną opracowania stanowi umowa o dzieło nr GP. 271.7.2012 zawarta w dniu 1 marca 2012 pomiędzy Gminą-Miastem Nowy Dwór Mazowiecki a Agnieszką Karmańską-Ługowską na wykonanie opracowania „Gminna ewidencja zabytków miasta Nowy Dwór Mazowiecki”.

II. METODOLOGIA

Karty gminnej ewidencji zabytków zostały wykonane w oparciu o wykaz zabytków wynikającym z art. 7 ustawy z dnia 18 marca 2010 o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 75 poz. 474). .

Katalog kart adresowych zawiera podział na XIX zespołów budowlanych. Obiekty nie przynależące do zespołów potraktowane zostały samodzielnie.

Karta zabytków (GEZ nr 1-186) posiada następujące informacje na temat obiektu:

określenie obiektu, czasu powstania, autorstwo (jeśli możliwe do ustalenia), materiał, lokalizację (adres, nr ewidencyjny działki, gmina, powiat, województwo), obecną funkcję i formę własności, lokalizację archeologiczną, informacje o ochronie (rejestr zabytków, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego), rodzaje zagrożeń, opis obiektu, stan jego zachowania oraz wnioski konserwatorskie, uwagi (informacje historyczne, charakterystykę), fotografie, datę utworzenia karty i wykonawcę.

W przypadku kart większych zespołów budowlanych (I-XIX) a także w odniesieniu do bardziej złożonych pojedynczych kart podana jest charakterystyka zespołu.

Podział i numeracja kart Gminnej Ewidencji Zabytków.

I. KORONA UTRACKA (FRONT PARYSOWSKI)

1. Koszary w Dziele Schildera
2. Działobitnia z kaplicą
3. Poterna południowa skrajna
4. Poterna południowa (Brama Saperska)
5. Koszary południowe
6. Brama Utracka
7. Koszary północne
8. Poterna północna
9. Reduta Napoleńska

II. FRONT KSIĘCIA WARSZAWSKIEGO

10. Prochownia południowa
11. Południowa poterna z wartowniami
12. Środkowa poterna z wartowniami
13. Koszary
14. Północna poterna z wartowniami
15. Prochownia północna
16. Działobitnia czołowa lunety
17. Reduta lunety
18. Zespół lewej kaponiery lunety
19. Zespół prawej kaponiery lunety

III. KORONA ŚRODKOWA (FRONT BORODINO)

20. Zachodnia poterna z wartowniami
21. Koszary

- 22. Wschodnia poterna z wartowniami
- 23. Prochownia
- 24. Kaponiera lewego rawelinu
- 25. Działobitnia przed lewym rawelinem
- 26. Działobitnia przed prawym półbastionem

IV. FRONT ŚW. JERZEGO

- 27. Prochownia zachodnia
- 28. Zachodnia poterna z wartowniami
- 29. Środkowa poterna z wartowniami
- 30. Koszary
- 31. Wschodnia poterna z wartowniami
- 32. Prochownia wschodnia
- 33. Redita lunety
- 34. Zespół lewej kaponiery
- 35. Zespół prawej kaponiery

V. KORONA MODLIŃSKA (FRONT POŁTAWSKI)

- 36. Północna poterna z wartowniami
- 37. Koszary
- 38. Prochownia
- 39. Południowa poterna z wartowniami

VI. FRONT OSTROŁĘCKI

- 40. Koszary
- 41. Poterna z wartowniami
- 42. Brama Ostrołęcka
- 43. Chłodnia
- 44. Intendentura

VII. ZESPÓŁ OBWAROWAŃ WEWNĘTRZNYCH

- 45. Działobitnia Dehna
- 46. Brama Poniatowskiego
- 47. Prochownia 197
- 48. Brama Północy
- 49. Prochownia 195
- 50. Brama Dąbrowskiego
- 51. Filary mostu Bramy Dąbrowskiego
- 52. Prochownia 193
- 53. Budynek WAK
- 54. Stacja Gołębi Poczтовых
- 55. Elektrownia

VIII. ZESPÓŁ KOSZAR WEWNĘTRZNYCH

- 56. Budynek koszarowo-sztabowy
- 57. Budynek koszarowo-sztabowy z garażami
- 58. Wieża ciśnień
- 59. Latryna 201 północna
- 60. Latryna 203 środkowa
- 61. Latryna 212 wschodnia
- 62. Kojec Maciszewskiego
- 63. Kordegarda Narewska

IX. ZESPÓŁ ZABUDOWY LAZARETU

- 64. Lazaret
- 65. Łaźnia
- 66. Chałubińskiego 1
- 67. Szpitalna (kościół)

X. ZESPÓŁ BIAŁE BLOKI

- 68. Mickiewicza 94

69. Mickiewicza 95

70. Mickiewicza 96

XI ZESPÓŁ OSIEDLA PODOFICERSKIEGO

71. Szpitalna 86

72. Kadetów 92

73. Kadetów 91

74. Moniuszki 89

75. Moniuszki 88

76. Moniuszki komórka

XII ZESPÓŁ OSIEDLA OFICERSKIEGO

77. Malewicza 120

78. Poniatowskiego 124

79. Budynek gospodarczy 139

80. Budynek gospodarczy 140

81. Budynek gospodarczy 141

82. Budynek gospodarczy 138

83. Malewicza 119

84. Poniatowskiego 123

85. Budynek gospodarczy 137

86. Budynek gospodarczy 136

87. Budynek gospodarczy 135

88. Budynek gospodarczy 134

89. Malewicza 118

90. Poniatowskiego 122

91. Budynek gospodarczy 133

92. Budynek gospodarczy 132

93. Budynek gospodarczy 131

94. Budynek gospodarczy 130

- 95. Malewicza 117
- 96. Poniatowskiego 121
- 97. Budynek gospodarczy 129
- 98. Budynek gospodarczy 127
- 99. Budynek gospodarczy 126

XIII ZESPÓŁ ZABUDOWY CIĄGU APROWIZACYJNEGO

- 100. Działobitnia Elewator
- 101. Młyn
- 102. Magazyn mąki
- 103. Piekarnia

SAMODZIELNA ZABUDOWA WEWNĄTRZ TWIERDZY

- 104. Pralnia
- 105. Budynek pomocniczy 74
- 106. Prochownia ul. Szpitalna 85
- 107. Obrońców Modlina 83
- 108. Moniuszki budynek pomocniczy
- 109. 29 Listopada/Moniuszki 105
- 110. 29 Listopada 107
- 111. 29 Listopada 112
- 112. 29 Listopada 112 komórka 1
- 113. 29 Listopada 112 komórka 2
- 114. 29 Listopada 114 carski
- 115. 29 Listopada 114 carski komórka
- 116. Prochownia ul. Chrzanowskiego 142
- 117. Stajnia
- 118. Kuźnia
- 119. Budynek magazynowy 145
- 120. Budynek pomocniczy 146

- 121. Poniatowskiego 125
- 122. Ledóchowskiego/Kościuszki 153
- 123. Ledóchowskiego 156
- 124. Ledóchowskiego 5[157]
- 125. Ledóchowskiego 160 Kasyno Wojskowe
- 126. Ledóchowskiego 164
- 127. Ledóchowskiego 165
- 128. Budynek pomocniczy 166
- 129. Budynek warsztatowy 169
- 130. Budynek pomocniczy 173
- 131. Prochownia Dąbrowskiego
- 132. Domek Ogrodnika

XIV. ZESPÓŁ ZABUDOWY LOTNISKA

- 133. Hangar 1
- 134. hangar 2
- 135. Prochownia Malewicza
- 136. Prochownia Mała
- 137. Prochownia Myza

XV ZESPÓŁ ZABUDOWY STOCZNI

- 138. Koszary
- 139. Wieża ciśnień
- 140. Budynek klubu wojskowego
- 141. Budynek wodniaków
- 142. Budynek warsztatowy

143. SPICHLERZ

XVI. ZESPÓŁ FORTU NAREW

144. Działobitnia Michałowska

145. Prochownia skazamatowana

XVII. ZESPÓŁ ZABUDOWY DWORCA KOLEJOWEGO

146. Dworzec kolejowy

147. Budynek pomocniczy

148. Wieża ciśnień

149. Przepompownia

150. FORT OSTROŁĘCKI

151. FORT „NAD WISŁĄ”

XVIII ZESPÓŁ KOSZAROWY UL. PADEREWSKIEGO

152. Budynek koszarowy Paderewskiego 3

153. Budynek koszarowy Paderewskiego 3b

154. Budynek koszarowy Paderewskiego 10

155. Budynek warsztatowy

156. Budynek NOK

157. Remiza 1 (Policji)

158. Remiza 2 (NOK)

159. Prochownia

160. Stanowisko wartownicze 1

161. Stanowisko wartownicze 2

XIX. UKŁAD URBANISTYCZNY NDM

NOWY DWÓR – obiekty samodzielne

- 162. Przytorowa 1
- 163. Zespół Dębinka i Księżna Góra
- 164. Prochownia Dębinka 1
- 165. Prochownia Dębinka 2
- 166. Nowołężna 3
- 167. Paderewskiego 9
- 168. Bohaterów Modlina 79
- 169. Warszawska 1 Kościół parafialny
- 170. Nałęcz 37
- 171. Warszawska 6
- 172. Kościuszki 2
- 173. Wybickiego 4
- 174. Focha 9
- 175. Lotników 24
- 176. Kościuszki 5
- 177. Kościuszki 9
- 178. Lotników 31
- 179. Daszyńskiego 18
- 180. Sukienna 48
- 181. Mieszka I 9
- 182. Mieszka I 13
- 183. Most na Wiśle
- 184. Cmentarz parafialny Nowy Dwór Mazowiecki
- 185. Cmentarz Żydowski
- 186. Cmentarz wojenny w Modlinie

ZARYS DZIEJÓW BUDOWY TWIERDZY MODLIN

Naturalnie obronny wysoki brzeg u zbiegu Narwi i Wisły pierwszy raz został umocniony przez Szwedów w latach 1655-1656. Także w czasie wojny północnej (lata 1700-1721) zostały wzniesione tutaj fortyfikacje polowe.

Pierwszą stałą fortyfikację planowali zbudować w Modlinie Rosjanie. W 1794 r. gen. Pieter Cornelius von Suchtelen zaprojektował twierdzę bastionową, mającą się nazywać „Zakroczym”. Projekt nie został zrealizowany.

Dopiero po wkroczeniu wojsk francuskich na ziemie polskie, na podstawie decyzji Napoleona z 1 grudnia 1806 r., przystąpiono do budowy fortyfikacji. Prace ruszyły 15 grudnia i wiązały się z postawieniem prowizorycznych umocnień. Właściwy plan pięciobastionowej twierdzy powstał od stycznia do lutego 1807 r. pod kierunkiem gen. inż. Francisa de Chasseloup-Laubat. Zaczęto wznosić twierdzę, przyczółek mostowy w Kazuniu i przedmoście nowodworskie. Prace ukończono w czerwcu 1811 r. Jednocześnie powstawały plany rozbudowy twierdzy. Zgodnie z nimi budowana twierdza stawała się cytadelą poprzedzoną trzema dziełami koronowymi. Do budowy wykorzystano przede wszystkim drewno i ziemię. Pracami rozpoczętymi w lipcu 1812 r. kierował ppłk. Jean Mallet de Grandville. Jednak wybuch wojny z Rosją przerwał je. Na przełomie 1812 i 1813 r. nastąpiło pospieszne umacnianie istniejących fortyfikacji, które osłaniały załogę broniącą się przed atakami wojsk rosyjskich od lutego 1813 r. do kapitulacji 1 grudnia.

Okres Królestwa Polskiego to lata stagnacji w rozbudowie i modernizacji Twierdzy. Przeprowadzone w tym czasie prace mają głównie charakter naprawczy. Jediną znaczącą inwestycją była budowa w 1925 r. zwodzonego drewnianego mostu na palach, kierowana przez por. Feliksa Pancera.

W okresie Powstania Listopadowego w Twierdzy stacjonowały oddziały polskiego wojska. Przeprowadzonymi wtedy pracami, głównie naprawczymi i wzmacniającymi istniejące struktury, kierował ppłk. A. Szulc. We wrześniu 1831 r. po upadku Warszawy, znalazły tutaj na krótko schronienie władze, wojsko i mieszkańcy stolicy. Jednak po opuszczeniu Twierdzy przez władze i część

wojska do oblężenia przystąpiły wojska rosyjskie. 7-tysięczną grupą obrońców dowodził gen. Ignacy Ledóchowski, jednak przy braku realnej perspektywy pomocy 8 października 1831 r. podpisał akt kapitulacji.

Do rozbudowy Twierdzy powrócono w wiosną 1832 r. Prace trwały 1841 r. Kierował nimi gen, inż. Iwan Dehn. Opierały się w znacznym stopniu na wykorzystaniu istniejących elementów. Powstał nowy obwód zewnętrzny złożony z sześciu frontów: Paryski, Księcia Warszawskiego, Borodino, św. Jerzego, Połtawski, Ostrołęcki. Niewielkie zmiany wprowadzono w strukturze obwodu wewnętrznego i przedmościa Kazuńskiego. Zbudowano nowe bramy. Powstało wiele konstrukcji murowanych. Wzdłuż wału wzniesiono mur Carnota. Zbudowano dwa zespoły koszar: na Przedmościu Kazuńskim i za wałem wewnętrznego obwodu. Prace zakończono w 1841 r. i przez dłuższy czas nie podejmowano kolejnych. Jedyną modernizacją była budowa Fortu Ostrołęka, służącego osłonie mostu na Narwi i przebudowa wałów cytadeli. Stacjonująca w Twierdzy załoga liczyła 8 000 ludzi.

W 1834 r. Modlin zmienił nazwę na Nowogeorgijewsk.

W czasie powstania styczniowego planowano opanować Twierdzę, która przede wszystkim miała stać się arsenałem dla powstańców. Jednak spisek wykryto.

W 1873 r. na wniosek gen. E. Totlebena podjęto decyzję o modernizacji i otoczeniu pierścieniem fortów twierdz w Modlinie, Dęblinie i Brześciu. Po długich dyskusjach prace w Modlinie ruszył dopiero w 1883 r. Do 1888 r. wzniesiono 8 fortów i kilka prochowni. Dalsza przebudowa miała miejsce w latach 1894-1907.

W 1909 r. na podstawie decyzji gen. W. Suchomlinowa o przesunięciu linii obrony dalej na wschód (Kowel-Brześć-Grodno-Kowno) i likwidacji twierdzy Warszawa Modlin miał stać się wysuniętym punktem obrony. Potrzebna była kolejna modernizacja, którą rozpoczęto w 1912 r. Prace trwały także w okresie I wojny światowej jednak nie zostały ukończone. W 1915 r. Twierdza zostaje oblężona przez wojska niemieckie i kapituluje 19 sierpnia.

Kolejną znaczącą rolę Twierdza odegrał w trakcie Bitwy Warszawskiej w 1920 r. Rosjanom udało się na pewien czas zająć Forty „Goławice” i „Carski dar”.

W okresie międzywojennym Twierdza pełniła rolę magazynową, koszarową i była ośrodkiem wyszkolenia wojskowego. Garnizon tworzyli żołnierze 32 Pułku Piechoty, jednostki saperskie i marynarze.

Na początku 1939 r. w Twierdzy znalazły swoje miejsce dowództwo i sztab nowo powstałej Armii *Modlin*, której zadaniem była obrona od północy Warszawy i Płocka. Dowódcą Twierdzy mianowano płk. Wacława Młodzianowskiego. Obronę wzmocniono 5 żelbetonowymi schronami i fortyfikacjami polowymi. Ponad to ustawiono dodatkowe mosty: pontonowy na Narwi i drewniany na Wiśle. Niemieckie ataki na Modlin rozpoczęły się już 1 września. Wtedy został zbombardowany most na Narwi. 13 września do Modlina zaczęły docierać pierwsze oddziały Armii *Łódź* wraz z gen. Wiktorem Thommee, który przejął dowodzenie obroną Twierdzy. 17 września rozpoczęło się główne oblężenie Modlina. Obrona liczyła ok. 15 000 żołnierzy. Zniszczenia powstałe w wyniku silnego ostrzału artyleryjskiego i nalotów były olbrzymie. Szczególnym celem ataków był szpital ulokowany w N-E skrzydle koszar. Odcięcie od zaopatrzenia w broń i amunicję, braki w żywności i pomocy medycznej znacznie utrudniały obronę Twierdzy. Jednak dopiero wiadomość o kapitulacji Warszawy ukazała bezsens dalszej obrony. Rankiem 28 września gen. W. Thommee zdecydował o zawieszeniu broni, a 29 września podpisał akt kapitulacji. 29 września Modlin zajęły wojska niemieckie. W 1944 r. w Twierdzy założono obóz przejściowy i stała się miejscem kaźni tysięcy Polaków.

W okresie powojennym, aż do początku lat 90 XX w., w Twierdzy stacjonowały oddziały Wojska Polskiego. Rozbudowano i zmodernizowano dawne lotnisko wojskowe w Modlinie.

OPRACOWANIE: AGNIESZKA KARMAŃSKA-ŁUGOWSKA